

MÚHELY

Kutatói egodokumentumok a néprajztudományban

Szakál Anna

Kutatói egodokumentumok gyűjtése, feldolgozása és publikálása a néprajztudományban

Hogyan működik, milyen mozgásai vannak egy tudományszaknak, egy tudományos intézménynek? Hogyan alakulnak ki együtt gondolkodó, egymásra ható kutatói közösségek, és milyen tényezők lehetetlenítik ezt el? Mi befolyásolja, hogy éppen egy bizonyos témával kezd egy egyén vagy egy szaktudomány foglalkozni, és nem valami egészen mással? Miért lesz valaki meghatározó szereplője egy tudományszaknak, míg más miért kerül a pályán szélére (vagy akár egészen kívülre)? Milyen tudományon kívüli tényezők tartanak valakit a pályán vagy teszik lehetetlenné, hogy bejusson? Mennyire mer egy tudomány saját magára vagy a múltjára önreflektíven, elemző módon tekinteni, mennyire mer szembenézni azzal? Vannak-e bátrabb tudományok? Vagy másképpen: mennyire szívesen fogad egy tudományszak/egy intézmény a tagjai közé nyitottabb, kritikusan gondolkodó, akár megosztó témákat vizsgáló személyeket? Összefügghet-e a tudomány önreflexiójának mértéke és bátorsága? Mennyire gyors, mennyire képes időben és érdemben reflektálni a társadalmi változásokra? Mennyire konzervatív értékeiben, szemléletében, témaválasztásaiban? Mennyire képes elviselni a külső és a belső kritikát? Milyen az önképe, hogyan helyezi el magát más intézmények/diszciplínák viszonylatában?

Vajon elképzelhető volna-e olyan tudománytörténet (vagy tudománytörténetek), amelyek nem az események egymásutánosságát, állóképek sorát rajzolják fel, hanem a fentiekhez hasonló kérdéseket vetnek fel vagy tartanak szem előtt akkor is, amikor egy-egy személyt, tudományos vállalkozást vagy annak bármilyen részkérdését elemzik? Meg lehet-e ezeket a történeteket írni tudományos hálózatok felrajzolása, ezek mozgásának, értékrendjének segítségével? Tudunk-e személyes történeteket írni tudománytörténeti kérdésekről? El tudjuk-e beszélni egy intézmény, egy kutatócsoport, egy projekt történetét többféle nézőpontból? Vagy bármilyen más nézőpontból, mint felülről, lineárisan, az alapadatok ismertetésével? Szükség van-e egyáltalán erre?

Az alábbiakban amellet igyekszem érvelni, hogy nem csupán az elkészülő tudományos produktum (mint például egy könyv vagy egy adatbázis) és nem csupán az odáig vezető út tömör összefoglalása lehet érdekes a kutatás számára, hanem mindennek (és valamennyi részletkérdésnek)

Szakál Anna (1982) – folklorista, PhD, az Eötvös Loránd Kutatói Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének tudományos munkatársa, Budapest, szakal.anna@abtk.hu

a többirányú személyes olvasata, minél alaposabb kontextualizálása és egy nagyobb keretben való elhelyezése is. Mindehhez, úgy vélem, elsődlegesen arra volna szükség, hogy a kutatói egodokumentumok (a 19. századiak éppúgy, mint a jelenkoriak) közgyűjteménybe kerüljenek, ott rendezve kutathatóvá váljanak, és kiadásuk előtt szakmai párbeszéd jöjjön létre róluk, a publikálásuk módjáról.

Jelen vitaindító írásban egy (archívumi munkával kiegészülő) aktív gondolkozási folyamat itt és most állapotát tudom megmutatni, amelyben egyelőre sokkal több a kérdés, mint a válasz, mégis azt remélem, lehet értelme erről már így, ebben a fázisban is beszélni.¹ A következőkben megkísérlem felvázolni az előzményeket, majd elsősorban kérdések segítségével körbejárni a gyűjtés, az archiválás, a publikálás dilemmáit, végül egy, általam viszonylag mélyebben ismert, 19. századi példán keresztül azt szeretném láthatóvá tenni, hogy egodokumentumok hiányában mennyire nehéz egy tudományos közösséget összetett kérdések mentén vizsgálni.

Kutatói egodokumentum alatt a szakmai kérdéseket felvető, tudományos problémákat tárgyaló vagy a tudomány működésére reflektáló leveleket, naplókat, jegyzeteket, visszaemlékezéseket, interjúkat, illetve az állambiztonsági megfigyelési iratanyagot értem. Ezek többségében olyan dokumentumok, amelyek nem vagy alig kerültek be közgyűjteménybe, és a tudományos kutatásban forrásként való felhasználásuk, illetve publikálásuk is ritka. Feltáratlanságuk miatt kevés ismeretünk lehet arról, hogy a 19–20. századi néprajzkutatók egodokumentumai közül melyek azok, amelyek közgyűjteménybe kerültek, ezek közül melyek rendezettek és a tudományos kutatás számára hozzáférhetőek. Ennek átlátásához jelenleg, a legtöbb esetben előzetes formális vagy informális tudás, kikövetkeztetés (sejtés) és kellő utánajárás szükséges. Ahhoz, hogy ez megváltozzon, szisztematikus feltárássra, összegyűjtésre és legalább lajstromszintű publikálásra volna szükség.² Mindez azt segítené elő, hogy a közgyűjteménybe került hagyatékok egodokumentumairól legyen valamennyi információnk – miközben a legtöbb közgyűjtemény³ esetében nem szerepel(t) a gyűjteménygyarapítási koncepcióban az ilyen jellegű anyagok gyűjtése vagy interjúk készítése.⁴ Így ezek közgyűjteményi jelenléte véletlenszerűnek mondható, vagy sok esetben bekerülésük egy-egy gyűjteményi szakember egyéni kezdeményezésén, lelkesedésén múlt, múlik.⁵

¹ Itt köszönöm meg Tanczos Vilmosnak a bizalmat, hogy a 2022. októberi tudománytörténeti konferenciát követően felkért e vitaindító szöveg megírására.

² Hasonlóan ahhoz, ami Bárdi Nándor vezetésével Erdélyben folyik a romániai magyarság 1918 és 1989 közötti történetére vonatkozó emlékiratok, naplók feltárására vonatkozóan. Ld. <https://adatbank.ro/belso.php?k=28#alk99>, illetve a Bárdi Nándor bevezetőjébe linkelt, részletesebb, 2015-ben publikált listát: https://adatbank.ro/html/cim_pdf2062.pdf (letöltés: 2023. 01. 26.).

³ Bár nem tudományos kutatókra, az ő emlékeikre fókuszál, de az érintkezési pontok miatt érdemes talán megemlíteni a rendszerváltás utáni első magyarországi, oral historyra fókuszáló gyűjteményt, az 1956-os Intézet Oral History Archivumát. Ld. <https://www.visszaemlekezések.hu/oha>.

⁴ Életútinterjú készítésére, kutathatóvá tételére is kiváló példa erdélyi viszonylatban a Jakabffy Elemér Alapítvány Kortörténeti Gyűjtemény kezdeményezése: https://adatbank.ro/html/cim_pdf2811.pdf (letöltés: 2023. 02. 26.). Illetve: <https://adatbank.ro/belso.php?k=18#alk108> (letöltés: 2023. 01. 26.).

⁵ Erdélyi viszonylatban ennek a kérdésnek a körbejárására az első kísérletet ld. a Kriza János Néprajzi Társaság 30. évkönyvében, ahol Bárdi Nándor (Jakabffy Elemér Alapítvány Kortörténeti Gyűjtemény), Bogdándi Zsolt (Erdélyi Múzeum-Egyesület), Molnár Lehel (Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára) és Szőcsné Gazda Enikő (Székely Nemzeti Múzeum) válaszolt a kérdéseinkre. Lásd: *Beszélgetés az egodokumentumok gyűjtéséről. = Néprajzi kutatás- és tudománytörténeti tanulmányok. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 30.* Szerk. Keszeg Vilmos–Nagy Zsolt–Szakál Anna. Kvár 2022. 559–592.

A néprajzkutatói egodokumentumok publikálására viszonylag kevés kísérlet történt, s azok egy része is – különösen a szövegközlést kontextualizáló bevezető tanulmány és a mutatók hiányában – nehezen használható.⁶ Azon személyek (egodokumentumokon keresztül is láttatott) életműve tűnik a legfeldolgozottabbnak, akik más diszciplínák tudománytörténetében, illetve a nemzeti kánonban is kiemelt szerepet kapva nagyobb (kutatói) érdeklődésre tartanak számot.⁷

Valamelyest túlmutat a szűken vett kutatói egodokumentumok közlésén, de éppen ezzel már a kérdés továbbgondolását is nagyban segíti Szőcsné Gazda Enikő 2022-ben megjelent kötete, amelyben a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményét megalapozó és fejlesztő személy, Zathureczky Emília és az ő nagycsaládi hálózatának levelezésgyűjteményét tette elérhetővé.⁸

Mindezek mellett elszórtan számos életmű feltárása során érzékelhető az egodokumentumok közlésének, tudományos kutatásban való beemelésének szándéka, csak a hangsúly többnyire a kutatói életmű tudományos szövegekben megragadható részén, és nem az egodokumentumokon van.⁹

A kutatói egodokumentumok önálló publikálására más diszciplínák is csupán ritkán vállalkoztak, ezek közül kiemelkedik jól átgondolt formai megoldásaival, felépítésével, elveivel, rövid, de az olvasót jól eligazító bevezető tanulmányával az irodalomtörténészek által közreadott *Magyarországi tudósok levelezése* sorozat.

A kevés megjelent munkára egyöntetűen jellemző, hogy viszonylag távoli, többnyire az élők emlékezetével sem elérhető személyek egodokumentumait teszik a kutatás, publikálás tárgyává. Emiatt is izgalmas és meglepő vállalkozás a közmondáskutató Wolfgang Miederé, aki eddig három kötetben jelentette meg egy-egy barátjával-kollégájával folytatott, évtizedeken átívelő levelezését.¹⁰ A kiadványok előszava szerint Mieder e kötetekkel szakmai-emberi barátságainak kívánt emléket állítani.¹¹ Hogy a kutatói egodokumentumokhoz és különösen azok publikálá-

⁶ A teljesség igénye nélkül ld. Berze Nagy János levelezését (*Egy néprajztudós műhelyéből. (Berze Nagy János levélhagyatéka)* Szerk. Banó István–Fülöp Lajos. Pécs 1977); a Diószegi Vilmos terepnaplóiból és leveleiből közölt válogatást (*Halkuló sámándobok. Diószegi Vilmos szibériai naplói, levelei.* Szerk. Sántha István. Bp. 2002), Ortutay Gyula naplóját (Ortutay Gyula: *Napló* I–III. Szerk. Markó László. Pécs 2009–2010) vagy Henszlmann Imre levelezéskiadásának eddig megjelent köteteit (*Henszlmann Imre levelezése és iratai.* I–II. Szerk. Szentesi Edit. Bp. 2016).

⁷ Itt elsősorban az irodalomtörténészek által megjelentetett Arany János-, Erdélyi János- vagy Gyulai Pál-levelezésre, kritikai kiadásra, illetve a népzene-kutatók által publikált Bartók Béla-, Kodály Zoltán- vagy Lajtha László-levelezés- és dokumentumanyagra gondolok.

⁸ Ld. *Maradok holtig hív testvéred... A Zathureczkyek családi levelezése 1850–1884.* Sajtó alá rendezte: Szőcsné Gazda Enikő. Sepsiszentgyörgy 2022.

⁹ Ld. pl. az online térben: Vargyas Lajos Archívumát (<https://vargyaslajos.hu/>) vagy a Tagányi Károly hagyatékát feltáró kutatócsoport működését (<http://jogineprajz.abtk.hu/taganyi>).

¹⁰ *Best of All Possible Friends. Three Decades of Correspondence between the Folklorists Alan Dundes and Wolfgang Mieder.* Ed. Wolfgang Mieder. Vermont 2006; „Freundschaft ist des Lebens Salz”. *Dreieinhalb Jahrzehnte Korrespondenz zwischen den Folkloristen Lutz Röhrich und Wolfgang Mieder.* Hrsg. Wolfgang Mieder. Vermont 2007; „True Friends Are Like Diamonds” *Three Decades of Correspondence between the Folklorists Shirley L. Arora and Wolfgang Mieder.* Ed. Wolfgang Mieder. Vermont 2010.

¹¹ Wolfgang Mieder a kötete előszavában idézte Lutz Röhrich halálakor barátja feleségének írt levelét, amelyben a kötet gondolatának megszületése is láthatóvá válik. „Ich kann es immer noch nicht fassen, daß der liebe und gute Lutz nicht mehr bei uns ist. Doch in meinem Herzen und meinen Gedanken ist er natürlich stets bei mir, und so wird es auch bleiben. Er war ja doch mein bester Freund in der Heimat, dem ich zu einem großen Teil meinen wissenschaftlichen Weg verdanke. Ich lese ja nun all unsere Briefe, die ich als eine Art Denkmal unserer Freundschaft herausgeben werde. Das ist alles sehr traurig, aber es ist etwas, was ich für Lutz und seinen Nachruhm tun kann”. [Még mindig nem tudom elhinni, hogy a szeretett, jó Lutz nincs többé közöttünk. Ő volt a legjobb barátom a hazában, akinek tudományos pályám nagy részét köszönhetem. Olvasom a leveleinket, amelyeket a barátságunk egyfajta emlékeként fogok közzétenni. Ez

sához való hozzáállása nem szokványos, jelzi, hogy Shirley L. Arora számára a kutatónő 80. születésnapjára jelentette meg a levélváltásukat tartalmazó kiadványt.¹² Arra a kérdésre, hogy mi volt a motivációja akkor, amikor kortárs kutatói levelezést tett mindenki számára hozzáférhetővé, a következőképpen válaszolt: „Miközben hagyománya van fontos irodalmi, sőt politikai személyek levelei publikálásának, ugyanez a tudósok számára nem igazán létezik. [...] Amikor a három kötetemet megjelentettem, amelyek három nagy folklórkutatóval – Lutz Roehrich-hel, Alan Dundes-szal és Shirley Arorával – való hosszú kapcsolatomhoz kötődtek, azért vállalkoztam erre, hogy megmutassam más tudósoknak és egyetemi hallgatónak a tudósok életét, munkáját és barátságát. Fontosnak tartom, hogy az emberek láthassák, hogyan viszonyulunk mi, tudósok egymáshoz, hogyan becsüljük meg diákjainkat, miként aggódunk a publikációinkért és hogyan törődünk egymással! Az ilyen levelezés mindenekelőtt része a diszciplínáink történetének”.¹³

Talán jó volna, ha lehetnének mi is ilyen imponálóan nagyvonalúak, s gondolhatnánk – kiterjesztve Wolfgang Mieder saját levelezésére tett megállapítását –, hogy minden tudósi levelezést gyűjtsünk össze és jelentessünk meg, mivel azok nem mások, mint a néprajz tudománytörténetének fontos forrásai. S bár magam is úgy vélem, hogy ezek a dokumentumok alapvetően kiváló forrásértékkel rendelkeznek, és mindenképpen elősegíthetik egy diszciplína megismerését, mégis úgy vélem, számos olyan eldöntendő kérdés van, amelyeket már a publikálás előtt érdemes volna az érintett archívumoknak és kutatóknak körbejárni, végiggondolni.

Néhány ezek közül: kutatható legyen-e az a levélkorpusz, amelyet a közelmúltban elhunyt kutató gyermekei (maguk is kutatók) bíztak az archívumra, teljes szabadságot adva számunkra – azonban a levelezés olyan személyek leveleit is tartalmazza, akik még élnek, s nem tudhatjuk, szeretnék-e, hogy más kutatókról, kutatásokról alkotott véleményük kikerüljön a magánlevelezés keretei közül? Vagy kutatható-e a levelezés akkor, ha a levél feladója és címzettje sem él már,

az egész nagyon szomorú, de ez egy olyan dolog, amit Lutzért és az ő elismeréséért tehetek.) (Wolfgang Mieder levele Ingrid Röhrichnek. [Burlington,] 2007. január 8. ld. Mieder, Wolfgang: *Einleitung*. = Uő: „*Freundschaft ist das Lebens Salz*”... 2007. 5.)

¹² Ld. Mieder, Wolfgang: *Introduction*. = Uő: „*True Friends Are Like Diamonds*”... 2010. 3. Kérdésemre, hogy miként fogadta Shirley L. Arora, illetve két elhunyt barátjának családja a levelezéskiadást, Wolfgang Mieder a következő választ adta: „Shirley Arora was very pleased with my birthday present of our correspondence. Some of our letters that we wrote after this volume was published and that take our correspondence up to her death, will appear in print in this year’s volume of »Proverbium«. Her two sons and their families also reacted very positively to all of this. The families of Alan Dundes and Lutz Roehrich were equally happy about the publication of the correspondence that I had for so many years with both of these world-renowned scholars”. [Shirley Arora nagyon örült a levelezésünk születésnapjaján való kiadásának. Több olyan levelünk, amelyeket ennek a kötetnek a megjelenése után írtunk, egészen az ő haláláig, megjelenik a Proverbium ez évi számában. A két fia és a családjaik szintén nagyon pozitívan reagáltak minderre. Alan Dundes és Lutz Roehrich családja is hasonlóképpen örült annak, hogy megjelenik a levelezés, amelyet én oly sok éven keresztül folytattam ezzel a két nemzetközileg elismert tudóssal.] (Wolfgang Mieder levele Szakál Annának. [Burlington,] 2023. február 7.)

¹³ „While there is a tradition of publishing the letters of important literary and even political figures, this does not really exist for scholars. [...] When I published my three scholarly volumes consisting of my long relationship with three great folklore scholars – Lutz Roehrich [!], Alan Dundes, and Shirley Arora – I did so to show other scholars and students the life, work, and friendship among professorial types. I think it is important to let people see how we scholars relate to each other, how we treasure our students, how we worry about our publications, and how we care for each other! Above all, such correspondence is part of the history of our disciplines.” – A kérdést Vargha Katalin tette fel kérésre az általa régről ismert Wolfgang Miedernek. Az idézet Wolfgang Mieder válaszából való (Wolfgang Mieder levele Vargha Katalinnak, 2022. március 8.). Itt köszönöm meg Vargha Katalinnak, hogy a levél részletének publikálásához hozzájárult.

viszont levélben megfogalmazott véleményük esetleg egy még élő személyt sérthet? Vagy, ha mindezt máshonnan nézzük: elvárható-e egy archívumtól (különösen, ha nagyjából tisztában vagyunk azzal, hogy milyen szintű szakemberhiánnyal küzd a legtöbbjük¹⁴), hogy ilyen részletességgel vizsgálja a bekerülő anyagokat, és folyamatosan naprakészen is tartsa azokat? Illetve, ha az előbb felvetett problémák akár egy halálozástól mért 30-40 éves kutatási korlátozással meg is oldhatók, vajon publikálhatónak gondoljuk-e például az ötvenes-hatvanas évek kutatói levelezéseit? Mit tegyünk akkor, ha azok többek, másfélék, mint csupán egy adott szakmai kérdés megbeszélésének lenyomatai? Mit tegyünk, ha két ember több volt egymás számára, mint csupán kolléga? Ha barátok voltak, és közös kutató ismerőseikről alkotott véleményüket vagy egy adott közösségben jól ismert történeteket is megosztottak egymással? Vagy ha a levelezőtársak férj-feleség voltak, akik távollétükben nem csupán fontos szakmai kérdéseket beszéltek meg egymással (egy későbbi kutatást akár nagyban segítő részletességgel), de az otthon maradó feleség a gyereknevelés mellett az intézménye történéseit is folyamatosan megosztotta és kommentálta férje számára, míg a férj a feleség iránt érzett szerelméről vallott leveleiben részletesen? Hogyan publikálható egy ilyen levelezés? Mennyire kell tekintettel lennünk a benne szereplőkre (akkor is, ha már közülük senki sem él)? Mennyire kell tekintettel lennünk a gyermekek, unokák véleményére (akkor is, ha nem általuk került be a hagyaték az archívumba)? Miért lehet zavaró egy közösség számára, ha elődeiről bizonyos történetek írásba kerülnek, és ezáltal a közösségen kívül lévők számára is elérhetővé válnak?¹⁵ Miért lehet zavaró ez akkor is, ha ezeknek a történeteknek egy részét a közösségben akár újra és újra, már-már rituálészerűen elmesélik? Milyen csoportok érzékenysége fontos, és mikre nem érdemes egy ilyen kutatásnak figyelemmel lennie? Vagy másképp fordítva a kérdést: milyen megfontolásokra érdemes egy kutatásnak, annak archiváló, feldolgozó, elemző, publikáló szerepében, érzékenynek lennie?

S visszakanyarodva Wolfgang Mieder meglátásához, miszerint a mai kutatói levelezések a tudományunk történetének szerves részei, s így publikálásuk éppúgy indokolt, miként Goethe, Einstein vagy épp a Grimm testvéreké,¹⁶ azt a kérdést szeretném még röviden érinteni, hogy

¹⁴ Ehhez a kérdéshez is jó háttéradatokat szolgáltatnak a már korábban hivatkozott, körkérdésre adott válaszok a Kriza János Néprajzi Társaság 30. évkönyvében. Ld. Szerk. Keszeg Vilmos–Nagy Zsolt–Szakál Anna. *i.m.* 559–592.

¹⁵ Úgy vélem, fontos lehet egy ilyen kérdés onnan nézve is, ha ezt az érzékenységet egy olyan diszciplína fogalmazza meg, amely a kezdetektől azzal foglalkozik, hogy egy másik kultúrát, csoportot vagy egyetlen személyt leírjon, vizsgáljon és az ehhez/hozzá kapcsolódó dokumentumokat (köztük akár egodokumentumokat) kiadja.

¹⁶ Wolfgang Mieder levelében így fogalmazott: „When you think about how important the correspondence of such famous people like Goethe, Einstein, Thomas Mann, etc., etc. are to all of us – including the invaluable letters of the Grimm brothers in folklore, why should we not publish modern correspondence [...] I do not want you to think that I consider myself of any particular importance, but Dundes and Roehrich certainly were internationally recognized folklore scholars. And for the history of folkloristics it is of great value to have their letters. They reveal much about them and show them from a human point of view. Yes, I think publishing correspondence between scholars are of relevance. I also heard for Ph.D. student of Dundes and Roehrich, telling me how much they appreciated the letters of their mentors!” [Ha belegendolunk, mennyire fontosak mindannyiunk számára az olyan híres emberek levelezései, mint Goethe, Einstein, Thomas Mann stb., stb. – beleértve a folklór vonatkozásában a Grimm testvérek felbecsülhetetlen értékű leveleit, miért ne közölhetnénk modern levelezést is [...] Nem akarom, hogy azt gondolja, hogy különösebb fontosságot tulajdonítok személyemnek, de Dundes és Roehrich kétségkívül nemzetközileg elismert folklórkutatók voltak. A folklórisztika tudománytörténete számára pedig nagyon értékesek a leveleik, amelyek sokat elárulnak róluk, és emberi oldalukról mutatják meg őket. Igen, úgy gondolom, hogy a tudósok közötti levelezés közzététele lényeges. Azt is hallottam Dundes és Roehrich doktori hallgatóitól, hogy mennyire nagyra értékelték mentoraik leveleit.] (Wolfgang Mieder levele Szakál Annának. [Burlington,] 2023. február 7.)

mire és hogyan lehetne használni ezeket a kiadásokat – ha elérhetőek lennének. Párhuzamként érdemes Gyáni Gábornak azt a megállapítását idézni, miszerint a naplók akkor válhatnak hasznossá a történeti kutatás számára, ha az céljaként nem „a valóság és az igazság mint egyedüli valóság és igazság felfedezését fogalmazza meg”.¹⁷

Úgy vélem, hogy talán a kutatói egodokumentumok esetében is akkor tévedhetünk a legkisebbit, ha úgy tekintünk rájuk, mint amelyek segítségével egy kutatócsoport, egy intézmény, egy diszciplína alul- vagy felülnézeti történetét, annak sokféle valóságával és igazságával tudjuk egyszer megírni, igyekezve minél több hangot megszólaltatni, és figyelve arra, hogy minél inkább a „forrás testére szabott kérdéseket”¹⁸ tudjunk megfogalmazni. Ha az összegyűjtés, rendezés és publikálás számos kérdésében fontos volna is előzetesen szakmai megbeszéléseket tartani, azonban abban egészen biztos vagyok, hogy ezek nélkül a dokumentumok nélkül a legtöbb, tudománytörténetileg releváns történet nem beszélhető el. Például az, hogy milyen volt néprajzosnak lenni az 1950-es években? Milyen volt a nagy néprajzi vállalkozásokban részt venni? Milyen volt vidéki néprajzosként a pályán maradni? Milyen volt Erdélyben néprajzos képzés híján folklorisztikát művelni? Milyenek voltak az MTA Néprajzi Kutató Csoport korai évei, amíg intézette lett? Milyenek voltak egy intézmény ünnepi és tragikus pillanatai? De ha ezek jelenleg túl korainak tűnének bárki számára, olyan kérdéseknek, amelyekkel fölösleges egyelőre foglalkozni, amelyeket még szükségtelen összegyűjteni, mert még van, aki emlékszik rá, vagy érzékeny téma, vagy olyan, amiknél sokkal fontosabbakkal sem foglalkozunk kellő mértékben – akkor úgy vélem, érdemes a kérdéseinket egy pár évtizeddel visszahelyezni a múltba, hogy lássuk, mit veszítünk, ha nem próbáljuk meg összegyűjteni akkor, amikor még lehet a dokumentumokat.

Ha fennmaradtak volna a 19. századi gyűjtők egodokumentumai, ha ismernénk például Kriza János és jelen ismereteink szerint 37 munkatársának a naplóját, egymás között váltott vagy éppen barátaiknak, ismerőseiknek írott leveleiket, feljegyzéseiket, akkor lehetséges, hogy választ találnánk arra, hogy mit gondoltak a gyűjtésről, saját tevékenységükről. Hogyan illeszkedett a gyűjtés az ő megélésük szerint a mindennapjaikba? Mit gondoltak a folklóról, az egyes műfajokról, a publikálásról, a publikálhatóságról? Voltak-e kétélyeik azzal kapcsolatban, mit kell gyűjteni? Volt-e a hálózat tagjainak ebből adódó nézeteltérése Krizával vagy más gyűjtőkkel? Mit gondoltak a kortársakról és az elődökről? Mit éreztek, miért került valaki a központba, míg más a perifériára? Hogyan élték meg a helyzetüket? Milyen volt ezt a történetet kívülről nézni és milyen irányítani? Csoportnak látták-e ők magukat? Mennyire volt ez egy sajátos értelmiségi csoport a többi között? Mi alakította a gyűjtésről való gondolkodásukat? Miket olvastak, azokról mit gondoltak? Volt-e alkalmuk, igényük közösen gondolkodni? Mi volt egyáltalán a státusza ekkor a gyűjtésnek? Hogyan rajzolták volna meg ezt az értelmiségi – a népköltészeti gyűjtésben részt vevő, arról tudomást sem vevő, esetleg attól elhatárolódó – társadalmat? Mit gondoltak a „nép”-ről, hogyan viszonyultak az adatközlőkhöz? Mit gondoltak ennek kapcsán a nők gyűjtésben vállalt (értelmiségi) szerepéről? Ha ilyen kérdésekre például Kriza valamennyi gyűjtője „választ” adna számunkra egodokumentumaiban, akkor sokkal plasztikusabban állna

¹⁷ Gyáni Gábor: *A napló mint társadalomtörténeti forrás. A közhivatalnok identitása.* = Uő: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése.* Bp. 2000. 149.

¹⁸ Gyáni Gábor Fritzh Redlich gondolatait idézi. Gyáni Gábor: *Az ego-dokumentumok történetirői haszna.* Bárka XXVII(2019). 2. szám 73.

előttünk a korszak nemcsak népköltészeti gyűjtésbe is bevont társadalma, hanem az ő műfajismeretük, gyűjtéshez való viszonyuk, és az is, hogy miként működött, és hogyan épült fel ez a hálózat, miként terjedt a gyűjtés gondolata, hogyan függött össze a hálózatosság és a gyűjtés. Ha lenne hozzá forrásunk, egy-egy ilyen kérdést más és más perspektívából is meg lehetne vizsgálni: a 19. század kapcsán például fontos lenne egy valamivel teljesebb-összetettebb kép felrajzolásához, hogy hogyan tekintett a társadalom többi tagja a gyűjtőkre (mit gondoltak más értelmiségiek, mit a családtagjaik, mit a kutató csoport, aki a lelkes-gyűjtők esetében sokszor saját gyülekezete is volt), hogyan tekintettek a csoportok egymásra, mit gondoltak arról, aki egyik csoporthoz sem csatlakozott.

Mert mindez együtt adná csupán ki azt, hogyan zajlott, milyen sokféle volt a népköltészeti gyűjtés korai időszaka. Amit ma (a források hiánya miatt csupán nagy erőfeszítések árán) meg tudunk rajzolni, csak egy nagyon hiányos váz a fő perspektívákról, és néha egy-egy oldalnézeti perspektíva (mint amilyen Ürmösi Sándor nézőpontja volt Kriza János gyűjtőhálózatának viszonylatában). Mert nem hiszek abban – még mindig az általam viszonylag mélyebben ismert példánál maradva –, hogy Kriza János perspektívája lenne az, ahonnan egyedül el kellene beszélni az erdélyi népköltészeti gyűjtés korai történetét. Amivel a legkevésbé sem azt szeretném mondani, hogy ne Kriza lett volna (egy hálózatelemző irányból vizsgálva a szerepét) az újító és egyben a legfontosabb központja is az erdélyi gyűjtésnek.

A kutatói egodokumentumok nagyon sokféle szintű, típusú, perspektívájú kutatáshoz szolgálhatnak hasznos kiegészítő vagy kiinduló forrásanyagot. Hasznosíthatóak – s erre van a legtöbb példa – egy-egy megjelent szakmunkát árnyaló, kontextualizáló kutatásokban. Ehhez nem szükséges sem egy kutató egodokumentumainak teljes körű feltárása, sem azok publikálása. Itt a kutatás hangsúlya a létrejött művön és kevésbé az odáig vezető úton, a kontextuson van. Elképzelhető olyan kutatás is, amely csupán egodokumentumokból kísérli meg egy elkészült munka, egy kutató, egy kutatócsoport, egy intézet megrajzolását. Ennek különböző szintjei létezhetnek: lehetséges kísérletet tenni arra, hogy egyetlen, lineárisan elbeszélhető történetet hozzunk létre, és megkísérelhetünk az anyagnak olyan, összetettebb kérdéseket is feltenni, mint amilyeneket korábban a Kriza-kutatás kapcsán megfogalmaztam. Utóbbi esetben – ha a források engednek – egy több irányból kontextualizált, körbejárható, összetettségében sokkal jobban érzékelhető anyag jöhetne létre. És végül – úgy vélem – alkalmasak lehetnek a kutatói egodokumentumok arra is, hogy segítségükkel különféle tudománytörténeti összefoglalásokat készítsünk. Segíthetik, finomíthatják például egy intézmény működését adató, történéseket egymás után elbeszélő összefoglalást is, de elképzelhető akár olyan tudománytörténet-írás is, amelyről a nyitó kérdésekben beszéltem, ahol sokkal inkább a folyamatokon, mozgásokon, a tudomány(szervezés) működésmódján van a hangsúly, mint a tényleges eseményeken. Bármire használjuk is, úgy vélem, egyértelmű előnye, hogy az elbeszélte múltat személyesebbé teszi, annak komplexitását láttatni engedi. Képes lehet egymás mellett hallhatóvá tenni azokat a hangokat, amelyek egy adott korszakban akár nem vagy alig voltak hallhatóak, s ezzel is megmutathatja az elbeszélte történetek többhangúságát, pluralitását.

Azonban ahhoz, hogy legalább a 20. század második felének tudománytörténete kapcsán egyszer valakik valóban megkísérelhessenek ilyen típusú munkákat írni, nekünk, azt gondolom, most kell figyelemmel lennünk a kutatói hagyatékok egodokumentumokat tartalmazó részére.

És mivel – ahogy Bárdi Nándor fogalmazott – valamennyien „potenciális hagyatékhozó”¹⁹ vagyunk, egyszerre formálói és résztvevői, apró (vagy épp nagyobbak tűnő) fogaskerekei egy nagyobb történetnek. És mint ilyenek, talán valamelyest felelősek is azért, hogy a minket körbevevő, emlékezet által még elérhető múlt és a jelen mennyire lesz megismerhető az utánunk jövő kutatónemzedékek számára. Ezért is gondolom úgy, hogy szükséges volna végiggondolni az összegyűjtés, az archiválás, a rendezés, a kutathatóság kérdéseit, megfogalmazni elveket. Úgy vélem, érdemes volna már most szakmai diskurzust folytatni arról is, hogy a különböző típusú kiadásoknak mik az előnyei és a hátrányai, mitől válik egy publikált anyag szakmailag (jól) használhatóvá.

¹⁹ A kifejezés a kolozsvári tudománytörténeti konferencián az egodokumentumok erdélyi közgyűjteményekben való jelenlétéről rendezett kerekasztal-beszélgetésen hangzott el, 2022. október 6-án.